

УДК 378.02

Віктор Стрельніков

КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Розглядаються компоненти професійної компетентності викладача вищої школи, які необхідно враховувати навчальним закладам під час підготовки, підвищення кваліфікації чи організації самоосвіти викладачів.

Ключові слова: професійна компетентність, викладач вищої школи, компоненти професійної компетентності викладача вищої школи.

Рассматриваются компоненты профессиональной компетентности преподавателя высшей школы, которые необходимо учитывать учебным заведениям во время подготовки, повышения квалификации или организации самообразования преподавателей.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, преподаватель высшей школы, компоненты профессиональной компетентности преподавателя высшей школы.

The components of professional competence of teacher of higher school are examined, which must be taken into account by educational establishments during preparation, in-plant training or organization of self-education of teachers are examined.

Key words: professional competence, teacher of higher school, components of professional competence of teacher of higher school.

Постановка проблеми. Довгий час у вітчизняній педагогічній науці розроблялася проблема педагогічної майстерності викладача вищої школи і шляхів її формування. Тепер усе частіше вживається термін «професійна компетентність», що пов'язано з переходом вітчизняної системи освіти на компетентнісну модель оцінювання результату підготовки фахівців. Тому детальне вивчення компонентів професійної компетентності викладача вищої школи стає актуальним для педагогіки вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав зростання інтересу дослідників до вказаної проблеми [1–7]. Більшість учених справедливо вважають професійну компетентність результатом підготовки, підвищення кваліфікації чи самоосвіти викладачів вищої школи. Деякі дослідники виділяють такі основні рівні її сформованості: адаптивний, репродуктивний, креативний [6, с. 348].

Модель професійної компетентності викладача вищої школи, розроблена авторами [6, с. 347–366], містить інтегровані показники, які традиційно вважаються складовими компонентами у структурі педагогічної майстерності (особистісні якості, знання, уміння викладача). Однак разом з компетенціями викладача вони є показниками реалізованості цих якостей, вмінь і знань на практиці.

Спираючись на існуючі дослідження, *метою написання статті* ставимо більш докладне розкриття суті структурних компонентів професійної компетентності викладача вищої школи.

Виклад основного матеріалу розпочнемо з пошуку прийняттого визначення поняття «професійна компетентність», зважаючи на існування різноманітних його трактувань. Таким є сучасне його визначення, яким ми оперуємо: «Професійна компетентність викладача вищої школи – інтегральна характеристика особистості, заснована на єдності мотиваційно-ціннісних, когнітивних (знання), афективних (здатність до емоційно-вольової регуляції та ін.), конативних (уміння, навички, поведінка) компонентів, а також професійно важливих якостей та здібностей, яка проявляється в рівнях засвоєння викладачем відповідних універсальних та професійних компетенцій [6, с. 347-348]».

На основі наведеного визначення у структурі професійної компетентності викладача вищої школи виділяються такі основні компоненти: *мотиваційно-ціннісний; система професійно важливих якостей; система здібностей викладача (насамперед, педагогічних і здібностей ученого, які зумовлюють наукову обдарованість); когнітивний (знання); афективний (позитивне емоційно-оцінне ставлення до предмета і його важливості в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, здатність до емоційно-вольової регуляції поведінки); конативний (уміння, навички, педагогічна техніка, поведінка) [6, с. 348].*

Поява мотиваційно-ціннісного компонента в моделі професійної компетентності викладача вищої школи зумовлена важливістю позитивної мотивації до педагогічної професії, яка є важливою складовою педагогічної спрямованості. Педагогічну спрямованість складають такі параметри: позитивне ставлення до викладацької професії, інтерес до роботи; спрямованість на розвиток особистості студентів засобами свого предмета; бажання постійного вдосконалення у професії викладача.

Дослідники, на основі аналізу спрямованості викладача вищої школи, відзначають, що приблизно 2/5 викладачів мають педагогічну спрямованість; 1/5 мають виражену дослідницьку спрямованість; в 1/3 викладачів спостерігається однаковою мірою кожна з них [6, с. 350].

Крім того, ряд учених виділяють ще в структурі викладацької спрямованості соціально-моральну спрямованість. Найбільш повно основні риси особистості, що відображають соціально-моральну спрямованість сучасного викладача, представлені в характеристиці В.І. Горової [1], яка виділяє у викладачеві чотири базових компоненти: вільна особистість, здатна до самовизначення у світі культури; гуманна особистість, яка з любов'ю ставиться до всього живого; духовно багата особистість, яка володіє високими духовними потребами; творча особистість, мисляча діалектично, яка проявляє творчість у всіх сферах життєдіяльності. Високий рівень духовної культури викладача є основою формування гуманістичної спрямованості, яка передбачає зосередження на інтересах студентства, що дуже важливо для максимального розвитку здібностей, необхідних для подальшої професійної діяльності [3].

Якщо професійна спрямованість стає властивістю особистості, вона впливає на рівень мотивації, підвищує ефективність її діяльності [2]. Виділяють чотири стадії розвитку професійної спрямованості в оволодінні основами майстерності; становлення комплексу якостей, професійно значущих для педагогічної праці.

Ціннісне ставлення до викладацької діяльності виявляється в таких показниках, як: розуміння мети і завдань викладацької діяльності, усвідомлення цінності професійно-педагогічних знань, визнання цінності суб'єктних відносин, задоволеність педагогічною працею та орієнтація на професійне й особистісне самовдосконалення [6, с. 352].

Педагогічні здібності розглядаємо як набір якостей особистості, що відповідає вимогам педагогічної діяльності та забезпечує легке оволодіння цією діяльністю і досягнення в ній високих результатів [2]. Педагогічні (табл. 1) і пізнавальні здібності (табл. 2) мають свою

структуру.

Професійна компетентність викладача вищої школи багато в чому визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню зі студентами, визначають швидкість і ступінь оволодіння необхідними вміннями. Оскільки викладач вищої школи веде ще й наукову діяльність, важливими є також особистісні якості: допитливість (головний стимул для засвоєння необхідних спеціальних знань і важливий стимул для власної дослідницької роботи); постійний інтерес до наукових успіхів в інших галузях знань; наукова витривалість у роботі зі своєю науковою проблемою і наукова вимогливість до себе); дисциплінованість, прагнення до точності результатів; ентузіазм і старанність у роботі; критичність і самокритичність; уміння співпрацювати з людьми [5].

Таблиця 1

Структура педагогічних здібностей

№	Здібності	Прояв здібності
1.	Академічні	Здібність до тієї галузі наукового знання, у якій ведеться педагогічна діяльність
2.	Дидактичні	Здібність ясно і доступно пояснювати навчальний матеріал, адаптувати наукове знання в навчальний процес
3.	Комунікативні	Здібність організовувати ефективне спілкування зі студентами, колегами
4.	Організаторські	Здібність організовувати власну діяльність та діяльність студентів
5.	Перцептивні	Здатність сприймати внутрішній світ студентів
6.	Інтелектуальні	Здатність до ефективного виконання розумової діяльності
7.	Креативні	Здібність до творчої діяльності
8.	Здатність протистояти синдрому емоційного вигорання	Здатність розподіляти психічну енергію в процесі виконання професійної діяльності, не перевтомлюватися

Таблиця 2

Структура здібностей до наукової діяльності

№	Здібності	Прояв здібності
1.	Мнемонічні здібності	Здібність швидко засвоювати, довго пам'ятати, систематизувати і легко відтворювати знання
2.	Розумові здібності	Творче мислення в пошуку знайти що-небудь нове; швидкість рішення розумової задачі
3.	Наукова уява	Здібність наочно уявити щось нове і в нових умовах (фантазування технічних пристроїв, прогнозування гіпотез)
4.	Спостережливість	Здібність швидко і легко помічати (і запам'ятовувати), що може виявитися корисним
5.	Здатність до розподілу і переключення уваги	Висока стійкість і концентрація уваги

Домінуючими рисами викладача вищої школи в аспекті викладацької діяльності є: цілеспрямованість; наполегливість; терплячість; толерантність, здатність до фасилітації (підвищення продуктивності і швидкості діяльності під впливом інших); ініціативність; творчий підхід до вирішення кожного завдання; флексибельність (готовність до саморозвитку і самозміни).

Педагогічна діяльність передбачає наявність у викладача потреби в ній, схильності й інтересу. Безперечно, на рівень розвитку професійної компетентності впливають не тільки особисті якості викладача, його знання, нахили, риси характеру і здібності, а й стан навчального процесу у вищому навчальному закладі, існуюча система підготовки викладачів. Подамо професійно важливі якості викладача вищої школи, узагальнені сучасними дослідниками [4] (табл. 3).

Таблиця 3

Система професійно значущих якостей викладача вищої школи

Морально-етичні якості	Комунікативні якості	Вольові якості	Організаційно-адміністративні якості
Гуманність Інтелігентність Чесність Порядність Обов'язковість Свідомість Скромність Сумлінність Надійність Доброта Принциповість Готовність відстоювати свої переконання Уміння тримати слово	Авторитетність Особиста чарівність Ввічливість Повага до оточення Готовність допомогти Тактовність Толерантність Увага і довіра до колег Уміння бути хорошим співрозмовником Товариськість Доступність для контактів	Упевненість у собі Самовладання Підприємливість Витримка Завзятість Схильність до ризику Наполегливість Ініціативність Уміння ставити досяжні цілі Незалежність Цілеспрямованість Урівноваженість Рішучість Самостійність	Вимогливість до себе та інших Уміння правильно оцінити себе й учнів Уміння позитивно мотивувати студентів Схильність брати на себе відповідальність Уміння приймати рішення Уміння координувати роботу аудиторії Уміння контролювати навчальний процес

Морально-етичні якості мають відображення в поведінці, моралі, виконуючи функцію регулювання поведінки людини. Моральне виховання студентів має базуватися не тільки на словесній формі впливу на них, а, насамперед, на особистому прикладі. Проявом цієї важливої моральної якості викладача вищої школи є педагогічний оптимізм, який передбачає доброту, чуйність, товариськість і доброзичливість, життєрадісність, почуття гумору.

Головною моральною якістю сучасного викладача є гуманізм як визнання людини найвищою цінністю. Гуманне ставлення викладача має прояв в інтересі до особистості студента, співчутті, наданні йому в разі необхідності (у складних життєвих ситуаціях) допомоги порадою і ділом, у визнанні достоїнств студентів, у вимогливості до професійного розвитку студентів. Викладач повинен володіти й іншими моральними якостями: принциповістю, що не переходить у прямолінійність і впертість, самокритичністю, працьовитістю, справедливістю.

Комунікативні якості, до яких належать товариськість, ввічливість, доброзичливість та інші, допомагають викладачу встановлювати контакт зі студентами у процесі спілкування. Велике значення для викладача вищої школи має вміння швидко знайти вихід із ситуації. Якщо молодий викладач губиться, ніяковіє, студенти можуть розцінити це як прояв некомпетентності.

Неодмінною якістю викладача також повинна бути його вимогливість, адже студенти, як правило, не сприймають м'якотілість, млявість, наївну довірливість викладача, його безпринципну поблажливість. Однак ці риси не слід змішувати із толерантністю як

готовністю надати іншій людині свободу думки і дії. Сутність толерантності – вимога поважати права інших бути такими, які вони є, не допускати заподіяння їм шкоди. Безумовно, викладач вищої школи повинен володіти цією якістю і бути прикладом толерантності й терпимості для студентів.

Вольові якості мають велике значення для успішної діяльності сучасного викладача. Викладач без самовладання попадає в конфліктні ситуації, приймає необґрунтовані рішення. Однак спокій і витримка викладача не повинні підмінятися його байдужістю до своєї роботи. Викладач має право і повинен радіти, гніватися, засмучуватися, ображатися. Але, навіть обурюючись, він не повинен гніватися, втрачати над собою контроль, переходити на грубий і образливий тон.

Організаційно-адміністративні якості викладача дуже важливі, тому що без належної організації своєї діяльності та діяльності студентів неможлива реалізація навчально-виховних завдань підготовки фахівців.

Авторитет вважають інтеграційною якістю особистості викладача вищої школи, однією з форм взаємин. Авторитетний викладач має в очах вихованців ряд визнаних достоїнств, завдяки яким користується великою повагою і робить на них сильний вплив [6, с. 359].

Щодо когнітивного компонента, то виділяють такі групи професійних знань, які найбільш адекватно відображають потребу формування основ викладацької культури [6, с. 360]. Серед них: методологічні знання – знання загальних підходів, принципів, закономірностей розвитку, навчання і виховання студентської молоді; психолого-педагогічні знання – знання психолого-педагогічних основ навчання і виховання; спеціальні знання – знання предмета, що викладається; методичні знання – знання особливостей методики організації навчального процесу з дисциплін; знання у сфері інформаційних технологій. Т. Стефановська [7] виділяє ще так звані медіа-знання: знання сутності, форм, методів масової комунікації; усвідомлення потреби використовувати засоби масової комунікації в освітньому процесі; знання механізмів впливу засобів масової інформації на психіку і світогляд.

Важливо також виділити знання, що відображають кваліфікаційні вимоги до викладачів вищої школи. Афективний компонент, перш за все, стосується емоційно-вольової сфери особистості. У цьому блоці дослідники виділяють, з одного боку, позитивне емоційно-оцінне ставлення до предмета і його важливість у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, а з іншого – здатність до емоційно-вольової регуляції поведінки викладача [6, с. 360-361]. Конативний компонент професійної компетентності викладача вищої школи є системою професійних умінь, володіння педагогічною технікою. Уміння викладача вищої школи є володіння способами виконання окремих дій чи діяльністю в цілому відповідно до правил і мети діяльності.

Серед професійних умінь викладача вищої школи виділяють: проєктувальні; конструктивні; інформаційні; організаторські; комунікативні; фасилітаційні; дослідницькі; виховні (табл. 4).

Педагогічна техніка включає дві групи умінь: уміння управляти собою (володіння тілом, емоційним станом, технікою мови) і вміння взаємодіяти з аудиторією [6, с. 362-366].

Розглянуті компоненти професійної компетентності викладача вищої школи в процесі освоєння педагогічної діяльності проявляються у вигляді компетенцій, тобто здатності реалізовувати сукупність знань, умінь і навичок на практиці. Професійні компетенції викладача вищої школи є універсальними «першоцеглинами», які дають можливість виміряти його професійну компетентність.

Таким чином, набір компонентів професійної компетентності викладача вищої школи наочно показує, що головними є перш за все психологічні і дидактичні процедури взаємодії викладачів і студентів, мотиваційно-ціннісний компонент, система професійно важливих якостей, система здібностей викладача, когнітивний, афективний і конативний компоненти.

Професійні вміння викладача вищої школи

№	Групи умінь	Зміст умінь
1	Проектувальні	<p>Визначати вихідні дані для проектування навчального процесу; формулювати поточні і кінцеві педагогічні цілі і завдання, знаходити раціональні способи їх досягнення та вирішення; здійснювати перспективне планування, правильно ставити стратегічні, тактичні, оперативні завдання і вибирати способи і методи їх вирішення; виділяти дидактичні одиниці та інформаційно-сміслові елементи навчального матеріалу, визначати їх ієрархію і послідовність вивчення; передбачати можливі результати вирішення педагогічних завдань протягом усього планованого періоду навчання; ставити перед студентами загальногрупові та індивідуальні цілі аудиторної та позааудиторної (самостійної) роботи; установлювати оптимальний обсяг навчального матеріалу; знаходити основні опорні міжпредметні зв'язки; моделювати зміст навчального матеріалу, форми і методи викладання курсів, що читаються з урахуванням їх місця і ролі в програмі підготовки студентів; проектувати власну професійну кар'єру.</p>
2	Конструктивні	<p>Відбирати і структурувати інформацію з навчальних курсів; композиційно визначати зміст окремих лекцій, семінарів та інших видів занять; визначати оптимальні види навчальної діяльності та відповідні до них системи навчальних дій, спрямованих на освоєння конкретних дидактичних одиниць; визначати відповідний дидактичний інструментарій; уміти використовувати навчальний матеріал, технічні засоби навчання, інформаційні технології та наочні посібники; використовувати різні форми, методи, засоби і технології навчання; здійснювати контроль за якістю навчальної діяльності; визначати систему заходів, активізуючу пізнавальну діяльність студентів; коригувати навчальний процес залежно від різного роду внутрішніх факторів і зовнішніх обставин; опанувати новими технологіями викладацької діяльності з урахуванням індивідуальних здібностей студентів та специфіки дисципліни.</p>
3	Інформаційні	<p>Уміння працювати з різними джерелами інформації, включаючи новітні інформаційні технології та бази даних; знати можливості комп'ютера у своїй предметній галузі; уміння використовувати на заняттях у навчальних цілях інформаційні технології; уміння підбирати і відповідним чином компоувати навчальний матеріал для його реалізації в педагогічних програмних продуктах; уміння у співпраці з програмістами або самостійно розробляти елементи дидактичних комплексів та реалізовувати їх у навчальному процесі вищих навчальних закладів і т.п.</p>

4	Організаторські	Організовувати групову та індивідуальну роботу студентів з урахуванням усіх факторів, що обумовлюють необхідність використання тих чи інших технологій навчання; організовувати індивідуально диференційовану роботу зі студентами як на навчальних заняттях, так і в позааудиторний час; організувати проведення різних ділових, навчально-технологічних ігор, дискусій, тренінгів, творчих семінарів, конференцій тощо; управляти соціально-психологічним станом групи на навчальних заняттях; організовувати діагностику пізнавальних здібностей студентів; організовувати та структурувати в часі свою педагогічну, наукову та інші види професійної діяльності.
5	Комунікативні	Будувати взаємодію і взаємовідносини зі студентами відповідно до цілей, змісту, форм організації та методів навчання в досягненні позитивних результатів педагогічного процесу в цілому; уміння встановлювати педагогічно доцільні контакти (викладач – аудиторія, викладач – студент, студент – аудиторія, студент – студент); запобігання і вирішення конфліктів; досягнення індивідуально орієнтованої взаємодії зі студентом у навчальному процесі; підтримувати широкі, активні, творчі контакти з питань своєї наукової та викладацької діяльності у вищих навчальних закладах.
6	Фасилітаційні	Установлювати з учнями соціально-психологічний комунікативний контакт, що забезпечує творчий характер процесу навчання і високий рівень засвоєння матеріалу, що вивчається; знаходження в студента найбільш «сильних сторін» його особистості і навіювання йому впевненості в собі; уміння розкривати систему перспективних напрямків розвитку колективу й особистості кожного, вселяти впевненість в успіху; формувати довірчі та доброзичливі взаємини зі студентами в міжособистісному спілкуванні; створювати атмосферу продуктивно-пізнавального співробітництва в процесі взаємодії з учнями.
7	Дослідницькі	Аналізувати навчальний процес; здійснювати пошукову діяльність; вивчати, узагальнювати та впроваджувати в навчальний процес інновації; виділяти головне, істотне при відборі, структуруванні і викладі навчального матеріалу; логічно послідовно й обґрунтовано викладати навчальний матеріал, ставити і досягати мети, пов'язаної з безперервним саморозвитком як в професійному, так і в особистісному плані.
8	Виховні	Формувати у студентів творчу, творчо-активну установку на майбутню професію, почуття громадянської і професійної відповідальності за результати своєї діяльності; здійснювати процеси становлення та розвитку особистості висококваліфікованого фахівця, його світоглядної і громадянської позиції, загальної культури, широти кругозору та етики поведінки; саморозвиватися як особистість у загальній і професійній культурі, предметній галузі наукових знань.

Практика показала ефективність застосування компонентів професійної компетентності викладача вищої школи у навчальному процесі, що сприяло формуванню в нього доброзичливості, відсутності агресії; вільного прояву почуттів, який значно підвищує

здатність до творчості тощо.

Висновки. Розгляд компонентів професійної компетентності викладача вищої школи в їх єдності і взаємозв'язку дозволив установити, що для визначення оптимальних характеристик системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства її необхідно аналізувати у двох аспектах: структурному, в якому професійна компетентність викладача вищої школи розглядається як сукупність взаємозалежних елементів із заданими характеристиками, та соціальному, в якому розглядаються вимоги соціуму до професійної компетентності викладача, у тому числі й пов'язані із запровадженням кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації та Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гороя В.И. Высшее педагогическое образование : проблемы и перспективы / Вера Ивановна Гороя. – Ставрополь : СГУ, 1995. – 158 с.
2. Занина Л.В. Основы педагогического мастерства / Лариса Витальевна Занина, Неонила Павловна Меньшикова. – Ростов н/Д. : Феникс, 2003. – 288 с.
3. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учеб. пособ. для вузов / Илья Федорович Исаев / 2-е изд. – М. : Академия, 2004. – 208 с.
4. Морозов А.В. Креативная педагогика и психология / Александр Владимирович Морозов, Дмитрий Владимирович Чернилевский. – М. : Академический проект, 2004. – 560 с.
5. Озеров В.П. Профессиональные способности ученого / Виктор Петрович Озеров // Эвристическое образование : материалы 8-й Региональной научно-практической конференции. – Ставрополь : СГУ, 2005. – С. 22–23.
6. Сорокопуд Ю.В. Педагогика высшей школы / Юнна Валерьевна Сорокопуд. – Ростов н/Д. : Феникс, 2011. – 541 с. – С. 347–348.
7. Стефановская Т.А. Технологии обучения педагогике в вузе / Татьяна Александровна Стефановская. – М. : Совершенство, 2000. – 272 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Стрельников Віктор Юрійович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, культурології та історії Полтавського університету економіки і торгівлі.

Надійшла до друку 13.12.2012 р.